

ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΤΗ. REID

Ι. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Πυρήνας της θεωρίας του Επιστημονικού ρεαλισμού¹ (scientific realism), που επιχειρεί να δώσει απάντηση στο βασικό ερώτημα της Επιστημολογίας τι γνωρίζει ο άνθρωπος (αντικείμενα, ιδέες ή φαινόμενα) είναι από τη μια μεριά η αρχή πως τα αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου υπάρχουν ανεξάρτητα και έξω από τη συνείδηση του ανθρώπου και από την άλλη ότι αντιλαμβανόμαστε τις «ιδιότητες» των αντικειμένων με τη μεσολάβηση των αισθήσεων, οι οποίες φέρουν σε επικοινωνία τον άνθρωπο (γιγνώσκον υποκειμένο) με το γνωστό αντικείμενο, ειδικά με τις *ιδιότητες* ή *ποιότητες* (*qualities*) των αντικειμένων. Η σύλληψη αυτών των ιδιοτήτων εξαρτάται από τις αισθήσεις. Όσο περισσότερες ιδιότητες μας πορίζουν οι αισθήσεις για τα αντικείμενα μέσα στη μεταβολή τους (φαινόμενα), τόσο ακριβέστερη γνώση αποκτούμε, ενώ παραμένει πάντοτε ανοιχτή η δυνατότητα γνώσης νέων ιδιοτήτων. Οι ιδιότητες των αντικειμένων του εξωτερικού κόσμου είναι «πρωτεύουσες» και «δευτερεύουσες». Αυτό το επιστημολογικό-ερμηνευτικό σχήμα χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα το 17^ο και 18^ο αι., εποχή κατά την οποία θεμελιώνεται² και αναπτύσσεται η Επιστημολογία ή Θεωρία της γνώσης, για να ανταποκριθεί στο αίτημα της εξή-

1. Βλ. Ι. Γ. ΔΕΛΛΗΣ, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*, Αθήνα (‘Τυπωθήτω’), 2002 (β’ ανατ. 2003), σσ. 282-290.

2. J. GREGORY, *A Short History of Atomism from Democritus to Bohr*, London, 1931. Τις διαστάσεις του προβλήματος κυρίως κατά τον 17^ο αιώνα εξετάζει πολύ συνοπτικά ο G. ROGERS («Qualities, Primary and Secondary», στο: W. H. NEWTON-SMITH (ed.), *A Companion to the Philosophy of Science*, Blackwell, 2000, σσ. 373-375). Ο ROGERS αναφέρει πως η θεωρία περί ιδιοτήτων συνδέεται με την ατομική θεωρία της ύλης και πως το πρόβλημα της διάκρισης των ιδιοτήτων ανάγεται «στις αρχαίες ελληνικές θεωρίες του Δημοκρίτου και Επικούρου... Η διάκριση ανάμεσα στις πρωτεύουσες και δευτερεύουσες ιδιότητες πρέπει να ερευνηθούν από δύο διαφορετικούς δρόμους: είτε από τη φύση ή την ουσία της ύλης ή από τη φύση και την ουσία της εμπειρίας, αν και σε πρακτικό επίπεδο φθάνουν στο να συμπορεύονται. Η πρώτη θεώρηση κάνει τη διάκριση των ιδιοτήτων να φαίνεται ως μια a priori, ή αναγκαία αληθή γύρω από τη φύση της ύλης, ενώ η δεύτερη γίνεται φανερή σαν μια εμπειρική υπόθεση».

γησης της φύσης με σκοπό τη βελτίωση της μοίρας του ανθρώπου με την απόκτηση χρήσιμης γνώσης.

Σ' αυτή τη σύντομη εργασία θα δείξουμε ότι το θεμελιώδες αυτό σχήμα, που εκτός των άλλων χρησιμοποιεί με τον δικό του τρόπο και ο Th. Reid (1710-1796)³, έχει αρχαιοελληνική ρίζα και ανάγεται στη δημοκρίτεια γνωσιολογία. Ήδη ο A. Musgrave, μαθητής του K. Popper, δηλώνει συνοπτικά πως η «θεωρία των πρωτευουσών και δευτερευουσών ιδιοτήτων, χωρίς βέβαια αυτό το όνομα, έχει τη ρίζα της στη θεωρητική μεταφυσική των αρχαίων Δημοκρίτου και Λουκρητίου»⁴. Παλαιότερα ο R. Jackson, χωρίς καμία αναφορά σε αρχαία κείμενα (όπως και ο Musgrave), είχε σημειώσει πως «οι νέοι συγγραφείς που ακολούθησαν τους G. Berkeley και Th. Reid εκτιμούν πως ο Locke κληρονόμησε αυτή τη διάκριση μεταξύ πρωτευουσών και δευτερευουσών ιδιοτήτων άμεσα από τους Καρτεσιανούς και τελικά από το Δημόκριτο»⁵. Πρέπει να δηλώσουμε πως, ενώ οι επιδράσεις του Δημόκριτου σε αυτή τη γνωσιολογική διδασκαλία του J. Locke (βλ. το έργο του *Essay Concerning Human Understanding*⁶, 1690) ανιχνεύονται περισσότερο έμμεσα και λιγότερο άμεσα, στα κείμενα του Th. Reid υπάρχει σαφής η δήλωση ότι το σχήμα αυτό πρώτος το καθιέρωσε ο Δημόκριτος. Ο Σκώτος Επιστημολόγος (που δεν είναι άγνωστος στη νεοελληνική φιλοσοφική γραμματολογία, αφού ο Α. Κάλβος⁷ ενωρίς δίδαξε πρώτος στην Ιόνιο Ακαδημία του Γκυλφορντ τις γνωσιολογικές θεωρίες του), γράφει το έργο *Inquiry into the Human Mind* (1764): «...Η διάκριση ανάμεσα στις πρωτεύουσες και τις δευτερεύουσες⁸ είχε αρκετές μορφές. Ο Δημόκριτος, ο Επίκουρος και οι οπαδοί τους υποστήριξαν αυτή τη θεωρία...»⁹.

3. Για τη ζωή και την ακαδημαϊκή σταδιοδρομία του Th. Reid καθώς και για τα θεμελιώδη προβλήματα του στοχασμού του βλ. K. LEHRER, *Thomas Reid* (σειρά: "The Arguments of the Philosophers", Routledge, London, 1991), όπου και εκτενής βιβλιογραφία. Για τις επιδράσεις που άσκησε η φιλοσοφική σκέψη του Reid σε μεταγενέστερους στοχαστές βλ. το λήμμα «Reid» στη *Routledge Encyclopedia of Philosophy* (ed. E. Craig), London, 1998, σ. 171.

4. MUSGRAVE A., *Common Sense, Science and Scepticism*, CUP, 1993 (ανατ. 1995), σσ. 108-109.

5. «Locke's Distinction between Primary and Secondary Qualities», στο: C.B. Martin & D. M. Armstrong (eds), *Locke and Berkeley: A collection of Critical Essays*, MacMillan, London, 1968, σσ. 53-77 ειδικά σ. 55.

6. Βλ. Ι. Γ. ΔΕΛΛΗΣ, «Επιδράσεις της Γνωσιολογίας του Δημοκρίτου στο *Essay* του J. Locke», υπό δημοσίευση στον τιμητικό τόμο για τον καθ. Κ. Ι. Βουδούρη.

7. Βλ. Ανδρέα Κάλβου *Μαθήματα Φιλοσοφίας: Πανεπιστημιακές παραδόσεις στην Ιόνιο Ακαδημία, Κέρκυρα 1840-41*. Πρώτη έκδοση από τις σημειώσεις του ιεροσπουδαστού Θεοκλήρου Αλιμπράντη με ερμηνευτική εισαγωγή υπό Π. ΑΛΙΜΠΡΑΝΤΗ (εκδ. Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερευνών της Ελληνικής Φιλοσοφίας), Αθήνα 2002, σσ. 43-56. Βλ. και Α. ΓΑΥΚΟΦΥΔΗ-ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, «Η επίδραση της σκωτικής φιλοσοφίας στην επανησιακή διανόηση», *Παρουσία* 2 (1983), σσ. 235-256.

8. Το σχήμα πρωτεύουσες-δευτερεύουσες ποιότητες (primary-secondary qualities) υποδηλώνει αντιθετικούς τρόπους προσδιορισμού γνωσιολογικών προβλημάτων (πραγματικό-φαινομενικό, απόλυτο-σχετικό, αντικειμενικό-υποκειμενικό κ.λπ.).

9. Για την εργασία παραπέμπουμε στη συνολική έκδοση *The Works of TH. REID*, 2 τόμοι (1^η έκδοση, επιμέλεια και σχόλια του Sir William Hamilton 1863, ανατ. Thoemmes, Bristol, 1999), τόμ.

Μετά τις παραπάνω εισαγωγικές επισημάνσεις ο σκοπός της εργασίας μας εστιάζεται σε τρία σημεία: α) στη θεωρία των «ποιότητων» στα αποσπάσματα του Δημοκρίτου, β) στη θεωρία του Reid πάνω στο ίδιο θέμα με πρόθεση τη σύγκριση προς εκείνη του Δημοκρίτου, γ) στο πρόβλημα των πηγών του Reid, αν και είναι ολοφάνερο από το πλήθος των αναφορών που κάνει σε αρχαίους συγγραφείς ότι γνώριζε τις απόψεις του Αβδηρίτη από τη μελέτη των κειμένων του Διογένη Λαέρτιου, του Σέξτου Εμπειρικού κ.ά.

Εκτός των παραπάνω, προέχων σκοπός αυτής της μελέτης είναι να δείξουμε την παρουσία της αρχαίας ελληνικής σκέψης στις επιστημολογικές εξελίξεις του 18^{ου} αιώνα, κάτι βέβαια που δεν μπορεί κανείς ν' αρνηθεί, αλλά χρειάζεται συνεχή διερεύνηση. Πιστεύουμε πως η επικαιροποίηση των πάσης φύσεως ιδεών της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας αποτελεί προϋπόθεση για την ακριβή μελέτη της πνευματικής ιστορίας των Νέων Χρόνων.

II. Η έννοια της «ποιότητας» στα δημοκρίτεια αποσπάσματα B11 και B 125 και η διδασκαλία του Th. Reid

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Διογ. Λαέρτιου, ο Δημόκριτος πίστευε «ποιότητας...νόμω εἶναι, φύσει δέ ἄτομα καὶ κενόν»¹⁰. Αυτό που υπάρχει στην πραγματικότητα, έξω από τη συνείδηση, αντικειμενικά, σταθερό και αμετάβλητο παρά τις φαινομενικές μεταμορφώσεις του, είναι τα «ἄτομα» και το «κενόν». Αντίθετα, οι «ποιότητες» των αντικειμένων του εξωτερικού κόσμου είναι «νόμω». Η θέση αυτή, που απετέλεσε αργότερα για τους Σοφιστές το θεμελιώδες ερμηνευτικό σχήμα¹¹, διευκρινίζεται εδώ και αναλύεται σαφέστερα με τη βοήθεια του δημοκρίτειου απ. B9¹²: «Δημόκριτος δέ ὅτε μὲν ἀναιρεῖ τὰ φαινόμενα ταῖς αἰσθήσεσι καὶ τούτων λέγει μηδὲν φαίνεσθαι κατ' ἀλήθειαν, ἀλλὰ μόνον κατὰ δόξαν, ἀληθές δέ ἐν τοῖς οὖσιν ὑπάρχειν τό ἄτόμου εἶναι καὶ κενόν· νόμω γάρ φησι γλυκύ [καὶ] νόμω πικρόν, νόμω θερμόν, νόμω ψυχρόν, νόμω χροίη, ἔτεῃ δέ ἄτομα καὶ κενόν»¹³.

Στο απ. αυτό το «φύσει» αντικαθίσταται με τα νοηματικά ισοδύναμά του «ἐτεῇ» και «ἀληθές». Έτσι έχουμε την νοηματική ισοτιμία: α) «φύσει = «ἄτομα καὶ κενόν», β) «ἀληθές» = «ἐτεῇ» = «ἄτομα καὶ κενόν» ἄρα «φύσει = ἀληθές, ἐτεῇ». Με άλλα λόγια, τα «ἄτομα» και το «κενόν» είναι η αληθής πραγματικότητα

Α', σ. 123.

10. ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ. IX, 45 («Loeb»).

11. Βλ. W. C. GUTHRIE, *Οι Σοφιστές*, μτφ. Δ. Τσεκουράκης, ΜΙΕΤ, Αθήνα, ²1991, σσ. 80-172. Ο Guthrie (σ. 84) υιοθετεί την άποψη ότι το αντιθετικό-ερμηνευτικό και εξηγητικό σχήμα «φύσει-νόμω» εμφανίζεται το πρώτον στον Αρχέλαο, σύγχρονο του Δημοκρίτου. Βλ. και G.B. KERFERD, *Η Σοφιστική κίνηση*, μτφ. Π. Φαναράς, Αθήνα, 1996, σσ. 172-202.

12. Για τα αποσπάσματα του Δημοκρίτου χρησιμοποιούμε την πλέον γνωστή έκδοση των H. DIELS-W. KRANZ, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, ¹³1976 (συντομογραφία: D-K).

13. D-K A 49: «ἐτεῇ καλεῖ παρά τό ἔτεόν, ὅπερ ἀληθές δηλοῖ ποιήσας τοῦνομα». Πρβλ. ΟΜΗΡΟΣ, Υ 255: «πόλλ' ἐτέα»· Ξ 125: «εἰ ἔτεόν περ».

(έτεῆ), το «φύσει». Αντίθετα στο κείμενο το «νόμῳ» είναι τα «φαινόμενα», το «μηδὲν κατ' ἀλήθειαν», το «κατὰ δόξαν». Αφού, κατά τη μαρτυρία του Δ. Λαερτίου, «νόμῳ» είναι οι «ποιότητες» και το «νόμῳ» είναι το «...γλυκύ, νόμῳ πικρόν, νόμῳ θερμόν, νόμῳ ψυχρόν, νόμῳ χροίη» συνεπάγεται ότι οι «ποιότητες» είναι παραστάσεις που έχουμε για τις ιδιότητες των αντικειμένων του εξωτερικού κόσμου (γεύση: γλυκύ - πικρό, ἀφή: θερμό - ψυχρό, ὄραση: χρώματα) και τις αντιλαμβανόμαστε μέσω των αισθητηριακών λειτουργιών. Ο Δημόκριτος εξηγεί γιατί οι «ποιότητες» είναι «νόμῳ», δηλαδή συμβατικές και υποκειμενικές, με δύο τρόπους. Πρώτον, εξαιτίας της μεταβλητότητας που υπάρχει στο φυσικό κόσμο, αφού αυτός δημιουργείται, μεταβάλλεται ή και φθείρεται από την ένωση (σύγκριση) και τη διάκριση των ατόμων¹⁴, τα οποία ωστόσο συνεχίζουν να διατηρούν σταθερές τις ιδιοτήτες τους¹⁵. Άρα, ότι αντιλαμβανόμαστε είναι το αποτέλεσμα της μεταβλητότητας των φαινομένων. Δεύτερον, εξαιτίας της αναξιπιστίας των αισθήσεων¹⁶. Τις ιδιότητες που προσδιορίζουν την «έτεῆ = ἀλήθεια, ἄτομα» δε μπορούμε να τις γνωρίσουμε, αφού «γινώσκειν τε χρῆ, φησίν, ἄνθρωπον τῷδε τῷ κανόνι, ὅτι ἐτεῆς ἀπήλλακται»¹⁷, δηλαδή ο άνθρωπος πρέπει να κατανοήσει σύμφωνα μ' αυτό τον κανόνα ότι βρίσκεται μακριά από το να γνωρίσει την ἀλήθεια. Γνωρίζουμε όμως τις «ποιότητες» των αντικειμένων, γιατί αυτές είναι αισθητές, αφού δημιουργούνται «ἐκ τῆς συνόδου τῶν ατόμων», υπάρχοντας σε σχέση «πρός ἡμᾶς τοὺς αἰσθανομένους αὐτῶν»¹⁸. Οι «ποιότητες» αφού δεν είναι «φύσει» γιατί «αἱ ἄτομοι χωρὶς ποιότητων εἰσί» (A49) είναι μεταβλητές και υποκειμενικές «δοξαίαι». Η μεταβλητότητά τους οφείλεται στις «συνόδους ἢ συγκρίσεις τῶν ατόμων», ενώ η υποκειμενικότητά τους οφείλεται στο διαφορετικό (κατά την ένταση και καθαρότητα) τρόπο με τον τρόπο τις προσλαμβάνει ο άνθρωπος μέσω των αισθήσεων του. Από αυτό συνάγεται ότι η αισθητηριακή γνώση δεν είναι γνώση του πραγματικού (ἄτομα-κενόν), ἀλλὰ γνώση των φαινομένων (ποιοτήτων) που μεταβάλλονται, αφού μεταπίπτουν (μεταβάλλονται) οι

14. D-K A37: «ἡ μὲν γένεσις σύγκρισις τῶν ατόμων ἐστίν, ἡ δὲ φθορά διάκρισις καὶ κατὰ Δημόκριτον ἀλλοίωσις ἢν εἴη ἡ γένεσις».

15. Τα άτομα (D-K A37) είναι «μικραὶ οὐσαί», που δε γίνονται αντιληπτές από τις αισθήσεις μας. Έχουν «παντοίας μορφάς καὶ σχήματα παντοῖα καὶ κατὰ τὸ μέγεθος διαφοράς». Είναι «ὕλικά» (D-K A38). Διαφέρουν στο «ῥυσμό, τροπή, διαθιγή, ταῦτόν δὲ εἶπεν σχῆμα καὶ θέσις καὶ τάξις», «ἄπειρον» είναι «τὸ πλῆθος τῶν σχημάτων» (D-K A43): «ἄφθορα καὶ σμικρότατα σώματα πλῆθος ἀνάριθμα» (D-K, A47). «Δημόκριτος τὰ πρῶτα φησι σώματα βάρος μὲν οὐκ ἔχειν» (D-K A37). «... ἀλλὰ καὶ περὶ φυτῶν καὶ περὶ κόσμων καὶ συλλήβδην περὶ τῶν αἰσθητῶν σωμάτων ἀπάντων. Εἰ τοίνυν ἡ μὲν γένεσις τῶν ατόμων ἐστίν, ἡ δὲ φθορά διάκρισις καὶ κατὰ Δημόκριτον, ἀλλοίωσις ἢν εἴη ἡ γένεσις...».

16. D-K, B11: «...τὴν δὲ διὰ τῶν αἰσθήσεων σκοτὴν ὀνομάζει ἀφαριούμενος αὐτὴς τὸ πρὸς διάγνωσιν τοῦ ἀληθοῦς ἀπαινέξ...».

17. D-K, B6. Στο απόσπασμα B7 αιτιολογείται η θέση του Αβδηρίτη: «Τούτο ότι δηλαδή ο άνθρωπος δε γνωρίζει πραγματικά την ἀλήθεια για κανένα πράγμα, ἀλλὰ σε καθένα από τους ανθρώπους οι δοξασιές που σχηματίζει προέρχονται από το ρεῖμα των ατόμων καὶ των ομοιομάτων τα οποία εκπέμπουν τα πράγματα το οποίο προσπίπτει σ' αυτούς».

18. D-K, A49: «...φύσει δὲ οὐδὲν εἶναι λευκόν ἢ μέλαν ἢ ξανθόν ἢ ἐρυθρόν ἢ πικρόν ἢ γλυκύ...».

«σύνοδοι» των ατόμων που τα προκαλούν.

Τα όσα σημειώσαμε μέχρι τώρα διατυπώνονται σχηματικά ως εξής:

α) «φύσει = έτεři: άτομα και κενόν. Τά άτομα έχουν ποιότητες ασύλληπτες με τις αισθήσεις: σχήμα, θέσις και τάξις¹⁹, μέγεθος²⁰, άθραυστα²¹ (συμπαγή).

β) «ποιότητες» -> νόμω -> νομιστί -> προς ήμās -> αίσθητά -> φαινόμενα: όψις, άκοή, όσμή, γεύσις, ψαύσις».

Με τις παρατηρήσεις αυτές επιβεβαιώνουμε την άποψη του B. Snell²² πως πρώτος ο Δημόκριτος έκανε λόγο για «ποιότητες».

III. Οι «πρωτεύουσες και δευτερεύουσες ιδιότητες» στη γνωσιολογία του Th. Reid

Πριν εκθέσουμε τις απόψεις του Reid, για λόγους επιστημονικής δεοντολογίας πρέπει να αναφέρουμε ότι ο K. Lehrer είχε δημοσιεύσει παλαιότερα μια σύντομη εργασία με το ίδιο θέμα,²³ αλλά με διαφορετικό από το δικό μας ερευνητικό στόχο (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αγνοούμε τις απόψεις που διατυπώνει). Ο Lehrer αναγνωρίζει πως ο Reid αποδέχεται τη διάκριση «πρωτεύουσες και δευτερεύουσες ιδιότητες». Εξάλλου αυτό δηλώνεται ξεκάθαρα από τον Σκότο φιλόσοφο. Ο Lehrer δηλώνει ότι θα προσπαθήσει να εξηγήσει πώς ο Reid κατόρθωσε να υπερασπίσει τη διάκριση αυτή, ενώ απέρριψε τη «θεωρία της ομοιότητας» του Locke και την οντολογική θεωρία του Descartes²⁴. Ο Reid ανασκευάζει με δικούς του όρους τη θεωρία του Locke και πιστεύει πως «οι δευτερεύουσες ιδιότητες δεν έχουν ομοιότητα με κάτι που ανήκει στο σώμα» αλλά «οι αισθήσεις που έχουμε για τις πρωτεύουσες ιδιότητες είναι όμοιες με εκείνες τις ιδιότητες».

Ο Reid υποστηρίζει πως αυτό που «αντιλαμβανόμαστε είναι οι ποικίλες ιδιότητες των σωμάτων»²⁵. Σ' αυτό αρχικά συμφωνεί με το Δημόκριτο, ενώ δεν εξισώνει το αίσθημα ή εξωτερική αίσθηση (sensation) με την αντίληψη (perception)²⁶, η οποία έχει την ίδια σχέση με τις λειτουργίες του λογικού, όπως η μαθη-

19. D-K, A38.

20. D-K, A47.

21. D-K, A49.

22. *Η ανακάλυψη του πνεύματος* (μτφ. Δ. Ιακώβου), Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1981, σσ. 306-307.

23. «Reid on Primary and Secondary Qualities», *Monist* 61, 1978, σσ. 184-191.

24. Ό.π., σ. 184.

25. REID, *Works*, τομ. I, σ. 313.

26. REID, *Works*, τομ. I, σ. 185. Για την *perception* βλ. σσ. 182-188 και 258-260. Ο Hamilton, εκδότης των απάντων του Reid, παρατηρεί (τόμος I, σ. 182) πως ο Σκότος φιλόσοφος δεν ήταν πάντοτε συνεπής στη διάκριση ανάμεσα στην sensation και perception. Ο ίδιος ο Reid (ό.π., σ. 182) γράφει: «Το αίσθημα και η αντίληψη των εξωτερικών αντικειμένων μέσω των αισθήσεων, αν και διαφέρουν πολύ ως προς τη φύση τους, κοινά μπορεί να θεωρηθούν ως ένα και το αυτό πράγμα». Ο Ph. Bourdillon («Thomas Reid's Account of Sensation as a Natural Principle of Belief», *Philosophical Studies* 27, 1975, σ. 19-36) ερευνά με εξαντλητικό τρόπο την έννοια της *sensation* στα κείμενα του Reid. Παράλληλα προσπαθεί να διακρίνει τη σχέση της αντίληψης (perception) με την εξωτερική αίσθηση (sensation). Πρέπει να προσθέσουμε ότι ο Reid θεωρεί πως η Ψυχολογία (που στην εποχή του δεν είχε γίνει ακόμα ανεξάρτητη επιστήμη) συνδέεται στενά με την Επιστημολο-

ματική σκέψη έχει ως προϋποθέσεις τα αξιώματα. Γράφει πως η διάκριση ανάμεσα στις πρωτεύουσες και δευτερεύουσες ιδιότητες που αποτελούν αντικείμενο της «αντίληψης» μας «έγινε πολύ ενωρίς». Επίσης αναγνωρίζει πως τη δημοκρίτεια αυτή διάκριση «την αμφισβήτησε η Περιπατητική σχολή». Η διάκριση ανανεώθηκε πάλι από τον Descartes²⁷ και τον Locke, για ν' αναιρεθεί από τους Berkeley και Hume». Τόση αξία δίνει ο Reid σ' αυτό το σχήμα σε σχέση με την υιοθέτηση ή την απόρριψή του, ώστε εκτιμά πως οι θεωρήσεις των διαφόρων στοχαστών αναφορικά μ' αυτό είχαν τόση σημασία για τις επιστημολογικές εξελίξεις ώστε να κρίνονται «επαναστατικές». Ο Reid δεν υιοθετεί τη διάκριση των ποιότητων που είχε προτείνει ο J. Locke: «Καθένας γνωρίζει πως η έκταση, η διαιρετότητα, το σχήμα, η κίνηση, το συμπαγές, η σκληρότητα, η μαλακότητα και η ρευστότητα ονομάζονται πρωτεύουσες ιδιότητες των σωμάτων. Ο ήχος, το χρώμα, η γεύση, η οσμή, το κρύο ή ζεστό ονομάζονται δευτερεύουσες ιδιότητες». Στο ερώτημα ποιο είναι το κριτήριο με βάση το οποίο γίνεται αυτή η διάκριση, ο Reid είναι σαφής. Για τις «πρωτεύουσες ιδιότητες» οι αισθήσεις μας δίνουν μια άμεση και διακριτή ιδέα και μας πληροφορούν άμεσα τι είναι «αυτές καθεαυτές» οι συγκεκριμένες ιδιότητες, ενώ για τις δευτερεύουσες οι αισθήσεις μας δίνουν μόνο μια σχετική και σκοτεινή ιδέα. Μας πληροφορούν ότι είναι ιδιότητες που μας επηρεάζουν κατά κάποιο τρόπο και δημιουργούνται από μια ορισμένη αίσθηση, αλλά για το τι είναι καθεαυτές μας αφήνουν στο σκοτάδι²⁸. Κάθε άνθρωπος έχει καθαρή και τέλεια έννοια της έκτασης, του σχήματος και της κίνησης ενός φυσικού σώματος. Ο Reid επιδιώκει να προσδιορίσει ακριβέστερα τι είναι οι πρωτεύουσες ιδιότητες. Πρώτον, είναι αισθήματα (sensations), δηλαδή άμεσα δεδομένα της λειτουργίας των αισθήσεων ή είναι κάτι όμοιο με τα αισθήματα (sensations). Το αίσθημα είναι κάτι αυταπόδεικτο γι' αυτό και κάθε άνθρωπος έχει

γία, γι' αυτό και ασχολείται με την ανάλυση των «δυνάμεων του νου» (Powers of the mind). Τις χωρίζει σε δυνάμεις της «νόησης» και της «βούλησης», χωρίς να είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους, αλλά αλληλοεπηρεάζονται (Works, I, σ. 242). Στο σημείο αυτό φαίνεται επηρεασμένος από τις διακρίσεις των λειτουργιών της ψυχής που κάνει ο Descartes (*De passionibus animi*, I, 17-25). Οι δυνάμεις της βούλησης είναι πρακτικές γιατί οδηγούν ή επηρεάζουν το νου στην πράξη. Τέτοιες δυνάμεις είναι οι ορέξεις, τα πάθη, οι συγκινήσεις. Οι δυνάμεις της νόησης είναι «θεωρητικές δυνάμεις» με τις οποίες αντιλαμβανόμαστε ή θυμόμαστε τα αντικείμενα. Απ' αυτές δηλώνει (Works, I, 244) ότι θα εξηγήσει λεπτομερώς: «1) Τις δυνάμεις που έχουμε μέσω των εξωτερικών αισθήσεών μας. 2) Τη μνήμη. 3) Την αντίληψη. 4) Τις δυνάμεις εξήγησης και ανάλυσης σύνθετων αντικειμένων και τις συνθέσεις εκείνων που είναι πολύ απλά. 5) Την κρίση. 6) Το λογικό. 7) Το γούστο. 8) Την ηθική αντίληψη και τελευταία απ' όλα τη συνειδητότητα».

27. Ο Descartes παρουσιάζει τις απόψεις του για το θέμα αυτό σε πολλά έργα του. Σημειώνουμε ότι χρησιμοποιεί εναλλακτικά τους όρους «χαρακτηριστικά» και «ιδιότητες». Στο *Principia philosophiae* (I, 69) *The Philosophical Writings of Descartes*, transl. by J. COTTINGHAM-R. STOOHTHOFF-D. MURDOCH, C.U.P., 1990, τόμ. I, σ. 217) κάνει λόγο για δύο τάξεις χαρακτηριστικών που έχουν τα σώματα του εξωτερικού κόσμου: «στην πρώτη τάξη ανήκουν το μέγεθος των σωμάτων που βλέπουμε, το σχήμα τους, η κίνηση, η θέση, σκληρότητα, αριθμός... Στη δεύτερη ανήκουν το χρώμα του σώματος, η αφή, η οσμή, η γεύση κ.λπ.

28. Ο.π., σ. 313.

σαφή και εναργή ιδέα αυτών των ιδιοτήτων. Γι' αυτές τις ιδιότητες δεν έχουν διατυπωθεί διαφορετικές απόψεις όπως λ.χ. για την έκταση, το σχήμα ή την κίνηση. Είναι αντικειμενικές, και γι' αυτό γίνονται αντικείμενο μελέτης των μαθηματικών επιστημών²⁹. Η φύση αυτών των ιδιοτήτων είναι ολοφάνερη στις αισθήσεις μας και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να είναι άγνωστες σε κάποιον άνθρωπο. Στο σημείο αυτό βέβαια διαφοροποιείται από τη βασική δημοκρίτεια θέση ότι τις «φύσει» (πρωτεύουσες ιδιότητες) που συνιστούν την «έτεη» δε μπορεί να γνωρίσει ο άνθρωπος.

Οι δευτερεύουσες ιδιότητες (secondary qualities) δεν έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά. Αυτές αποτελούν δημιούργημα των αισθήσεων, γι' αυτό και δεν είναι ίδιες ως προς την καθαρότητα και την ενάργεια με τις πρωτεύουσες που ανήκουν στο γνωστό αντικείμενο, ενώ αυτές εξαρτώνται από τις αισθήσεις του υποκειμένου.

Η αιτία που δημιουργεί αυτές τις «δευτερεύουσες ιδιότητες» είναι οι «απορροές» (effluvia) των σωμάτων. Τι ακριβώς «απορρέουν» ή τι «αποπέμπουν» τα σώματα ο Reid το δηλώνει απερίφραστα παρακάτω, ακολουθώντας τη δημοκρίτεια θεωρία. Για να δείξει τη διαφορά των ιδιοτήτων γράφει: «Είναι τόσο προφανές και δεν χρειάζεται απόδειξη ότι οι παλμοί ενός ηχηρού σώματος δεν είναι όμοιοι με την αίσθηση του ήχου, ούτε η απορροή ενός οσμηρού σώματος με την αίσθηση της οσμής»³⁰. Ο ήχος διαφέρει από το ηχηρό σώμα. Αντιλαμβανόμαστε τον ήχο, όχι το σώμα. Ο Reid επιμένει στις αναλύσεις του για τη διάκριση ανάμεσα στις πρωτεύουσες-δευτερεύουσες ιδιότητες: «Οι πρωτεύουσες ιδιότητες έχουν μια διακριτή έννοια, καθώς αυτές γίνονται άμεσα και καθαρά αντιληπτές από τις αισθήσεις η έννοια των δευτερευουσών είναι περισσότερο συγκεχυμένη και ασαφής παρά λαθεμένη. Μια δευτερεύουσα ιδιότητα είναι η άγνωστη αιτία ή πρόκληση ενός αρκετά γνωστού αποτελέσματος».

Ο Reid προβληματίζεται πάνω σ' αυτή τη διάκριση και προσπαθεί να διευκρινίσει περισσότερο τις ιδέες του, γιατί γνωρίζει την αντίθεση που υπάρχει σχετικά με τη «διάκριση» ανάμεσα σ' έναν απλό άνθρωπο και ένα φιλόσοφο «Ο απλός άνθρωπος λέει ότι η φωτιά είναι ζεστή, το χιόνι κρύο και η ζάχαρη γλυκιά και το ν' αρνηθεί αυτό είναι ένας κατάφωρος παραλογισμός γιατί έρχεται σ' αντίθεση προς τη μαρτυρία των αισθήσεών του. Ο φιλόσοφος λέει ότι το ζεστό, το κρύο, το γλυκό δεν είναι τίποτε άλλο παρά αυτό που φέρνουν οι αισθήσεις στο νου μας. Και είναι παράλογο να σκεφτόμαστε ότι αυτά τα αισθήματα υπάρχουν στη φωτιά, στο χιόνι ή στη ζάχαρη³¹».

Ο Reid πιστεύει πως η παραπάνω αντίθεση ανάμεσα στον απλό άνθρωπο (vulgar) και τον φιλόσοφο είναι περισσότερο φαινομενική παρά πραγματική και

29. Ό.π., σ. 315.

30. Ό.π., σ. 314.

31. Ό.π., σ. 316.

οφείλεται σε κακή χρήση της γλώσσας από την πλευρά του φιλοσόφου και σε συγκεχυμένες ιδέες από την πλευρά του απλού ανθρώπου. Όταν ο φιλόσοφος λέει πως δεν υπάρχει το ζεστό στη φωτιά, εννοεί ότι η φωτιά δεν έχει το αίσθημα του ζεστού. Το νόημά του είναι σωστό και οι απλοί άνθρωποι θα συμφωνήσουν με αυτόν καθώς κατανοούν αυτό το νόημα. Αλλά η γλώσσα του είναι ανακριβής, επειδή υπάρχει πραγματικά μια ιδιότητα στη φωτιά, της οποίας το ακριβές όνομα είναι το ζεστό και το όνομα του ζεστού το αποδίδουν σ' αυτήν την ιδιότητα και οι δύο (ο φιλόσοφος και ο απλός άνθρωπος) πολύ πιο συχνά από όσο στο αίσθημα του ζεστού. Αυτός ο λόγος του φιλοσόφου ωστόσο είναι μέσο που δίνει σε μια αίσθηση ενώ αυτό είναι δεδομένο για τον απλό άνθρωπο. Με αυτήν την έννοια που αυτός εννοεί, αυτό είναι αληθές.

Αυτό που αξίζει να παρατηρήσουμε εδώ είναι πως ο Reid, όπως φαίνεται από το κείμενο που θα παραθέσουμε στη συνέχεια, γνωρίζει με μεγάλη ακρίβεια τις ιδέες του Δημοκρίτου, αφού επισημαίνει ότι ο όρος «ποιότητα» (quality) στη σκέψη του Αβδηρίτη, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Διογ. Λαερτίου (IX, 45) που αναφέραμε και παραπάνω, χρησιμοποιείται μόνο για τις «δευτερεύουσες ιδιότητες» (secondary qualities). Γράφει ο Reid: «Στις γνώμες των φιλοσόφων σχετικά με τις πρωτεύουσες και δευτερεύουσες ιδιότητες (primary and secondary) υπάρχουν αρκετές μεταβολές. Η διάκριση έγινε αρκετά πριν από την εποχή του Αριστοτέλη από μια ομάδα που ονομαζόταν ατομικοί φιλόσοφοι και που ανάμεσά τους κυριαρχεί η μορφή του Δημοκρίτου. Εκείνη την εποχή ο όρος *ιδιότητες* χρησιμοποιούνταν μόνο για εκείνες τις ιδιότητες που ονομάζουμε *δευτερεύουσες* (το δημοκρίτειο «νόμος»)· οι πρωτεύουσες, που θεωρούνταν ως βασικές για την ύλη, δεν ονομάζονταν *ιδιότητες*. Τα άτομα, που οι Ατομικοί υποστήριζαν ότι είναι οι πρώτες αρχές των όντων, έχουν έκταση, στερεότητα, σχήμα και κίνηση. Γι' αυτά δεν υπάρχει αμφιβολία· το ερώτημα όμως ήταν, αν αυτά είχαν οσμή, γεύση και σώμα· ή, όπως εκφραζόταν κοινά, αν είχαν ιδιότητες. Οι Ατομικοί ισχυρίζονταν ότι αυτά δεν είχαν· ότι οι ιδιότητες δεν ήταν στα σώματα, αλλά προέκυπταν από την επίδραση των σωμάτων πάνω στις αισθήσεις μας»³².

Οι απόψεις που αποδίδει ο Reid στους Ατομικούς για τις ποιότητες και τις «απορροές» ως μέσο της αισθητηριακής λειτουργίας είναι ακριβείς. Οι μαρτυρίες που έχουμε τόσο από τον Αριστοτέλη³³ όσο και από τον Θεόφραστο³⁴ και τον Γαληνό³⁵ για τη δημοκρίτεια ερμηνεία της λειτουργίας των αισθήσεων το επιβεβαιώνουν.

32. Ό.π., σ. 316.

33. ΑΡΙΣΤ., *Περί ψυχής*, III, 2· ΑΡΙΣΤ., ΜΤΦ, Γ5.1009b7: «Διό Δ. γέ φησιν ἥτοι οὐδέν εἶναι ἀληθές ἢ ἡμῖν γ' ἄδηλον. Ὅλως δέ διὰ τὸ ὑπολαμβάνειν φρόνησιν μὲν τήν αἴσθησιν, ταύτην δ' εἶναι ἀλλοίωσιν, τὸ φαινόμενον κατ' αἴσθησιν ἐξ ἀνάγκης ἀληθές εἶναι φασίν».

34. ΘΕΟΦ., *Περί αἰσθήσεων* (=DK, A135): «ἅπαντος γάρ ἀεὶ γίγνεσθαι τινα ἀπορροήν...». Βλ. και BALDES, R.W., «Democritus on Visual Perception: Two Theories or One?» *Phronesis* 20 (1975), σσ. 89-95.

35. ΓΑΛΗΝΟΣ, στο D-K, Δημ., A49: «αἱ μὲν οὖν ἄτομοι σύμπασαι σώματα οὕτως σμικρὰ χωρὶς

βαιώνουν.

IV. Η άποψη του Reid για τη γνώση των primary qualities

Είδαμε πως ο Reid γνωρίζει τη θεωρία του Δημόκριτου και την αναφέρει σαφώς. Διαπιστώσαμε όμως ότι, αντίθετα προς το Δημόκριτο, υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος γνωρίζει και τις «πρωτεύουσες ιδιότητες» των φυσικών αντικειμένων. Αυτή η διαφοροποίησή του -που είναι μάλλον επιφανειακή- από το Δημόκριτο μπορεί να εξηγηθεί στο πλαίσιο της θεωρίας του για τον «κοινό νο» (common sense) και την αίσθηση (sensation), που τη συνδέει πολλές φορές με την αντίληψη (perception). Δηλώνει απερίφραστα «Κάθε άνθρωπος που έχει την ικανότητα του αυτοστοχασμού (reflexion) μπορεί εύκολα να πιστέψει ότι έχει απολύτως σαφή και διακεκριμένη έννοια της έκτασης, της διαιρετότητας, του σχήματος και της κίνησης» που έχουν τα σώματα του εξωτερικού κόσμου. Και συνεχίζει: «Συνεπώς είναι φανερό πως για τις πρωτεύουσες ιδιότητες έχουμε σαφή και διακεκριμένη αντίληψη- γνωρίζουμε τι είναι, μολονότι ενδέχεται ν' αγνοούμε τις αιτίες τους»³⁶.

Η διαφορά του Reid από το Δημόκριτο είναι πως ο πρώτος μιλάει για το μακρόκοσμο, ενώ ο Αβδηρίτης αναφέρεται, όταν μιλάει για πρωτεύουσες ιδιότητες, στον μικρόκοσμο, στα «άτομα» που έχουν θέση, σχήμα, μέγεθος, κίνηση, ιδιότητες και δεν είναι αυτές αντιληπτές από τις αισθήσεις³⁷. Ο Reid μιλάει για τον αισθητό, εμπειρικό κόσμο, ενώ ο Δημόκριτος θέλει να εξηγήσει το φαινόμενο της γνώσης οντολογικά ψάχνοντας για τις αιτίες του και οδηγούμενος έτσι στο μικρόκοσμο. Ο Reid εμπιστεύεται ως εμπειριστής τα δεδομένα των αισθήσεων, ενώ ο Δημόκριτος τηρεί επιφυλακτική στάση και δεν εμπιστεύεται τις αισθήσεις³⁸.

Ο Reid απορρίπτει τον ισχυρισμό (που υποστήριξε και ο Locke) ότι δεν γνωρίζουμε τα αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου αλλά έχουμε τις παραστάσεις των ιδιοτήτων τους, και υποστηρίζει ότι αντιλαμβανόμαστε άμεσα τα αισθητά πράγματα. Τα πράγματα δεν είναι «ποιότητες» του πνεύματος αλλά υπάρχουν έτσι όπως μας φαίνονται. Ο νους μας έρχεται σε συνάφεια προς τον εξωτερικό κόσμο δια μέσου των αισθήσεων. Τα αισθήματα (sensations) είναι αντιλήψεις των καταστάσεών μας, αλλά ταυτόχρονα μας δίδουν άμεση βεβαιότητα για την ύπαρξη των εξωτερικών όντων. Η μετάβαση από την υποκειμενική αίσθηση στην επίγνωση της αντικειμενικής ύπαρξης των όντων δεν είναι αποτέλεσμα συμπεράσματος ή συλλογισμού, αλλά άμεση βεβαιότητα που γίνεται σύμφωνα με κάποιο

ποιότητων εισί... τά τε άλλα συγκρίματα πάντα ποιεί και τά ήμετερα σώματα και τα παθήματα αὐτῶν και τὰς αἰσθήσεις...».

36. TH. REID, *Works*, ό.π., I, σ. 314.

37. Για τα χαρακτηριστικά των ατόμων βλ. κυρίως D-K, A1, A37, A38, A43, A44, A48b, A49 και B115.

38. Βλ. D-K, B11: «γνήσιή γνώμη» και «σκοτή γνώμη». Η δεύτερη είναι προϊόν των αισθήσεων, για την οποία γράφει: «Τήν δέ διά τῶν αἰσθήσεων σκοτήν ὀνομάζει ἀφαιρούμενος αὐτῆς τό πρός διάγνωσιν τοῦ ἀληθοῦς ἅπανές...».

«ορμέμφυτο»³⁹. Μόλις παραχθεί μέσα μας αίσθημα (sensation), η φύση μας αναγκάζει να πιστεύουμε ότι αυτό αναφέρεται σ' ένα εξωτερικό πράγμα. Αυτό είναι ο «κοινός νους» (common sense)⁴⁰ που είναι αδύνατο να μας εξαπατά, γιατί δεν είναι τίποτε άλλο παρά η φωνή της συνείδησής μας, μέσω της οποίας εξαγγέλλεται ο ίδιος ο Θεός. Είναι σαφές πως η θεωρία του Reid για την ύπαρξη του «κοινού νου» έχει θεϊστικές προϋποθέσεις, οι αλήθειες της είναι «έμπνευση του παντοδύναμου Θεού». Εδώ επαναλαμβάνει ένα γνωστό επιχείρημα από τις *Meditationes* (IV, 53-54) του Descartes, πως η απάτη από πλευράς Θεού είναι κάτι το άτοπο.

Ο Reid υποστήριξε τη θεωρία του «κοινού νου» χωρίς κανένα ενδοιασμό. Εξάλλου από την έρευνα έχει χαρακτηριστεί ως ο θεμελιωτής της φιλοσοφίας του «κοινού νου». Πιστεύει πως η Φιλοσοφία του δεν έχει άλλη ρίζα παρά μόνο τις «αρχές του κοινού νου»⁴¹ (the principles of common sense). Ο «κοινός νους» θεμελιώνει «αρχές» που έχουν τη ρίζα τους στην ίδια τη φύση μας και δεν προκύπτουν από άλλους συλλογισμούς, αλλά είναι αυτόδηλες αλήθειες που δεν επιδέχονται καμία αμφισβήτηση. Αναγνωρίζονται και εφαρμόζονται από όλους εκ πείρας, δεν χρειάζονται απόδειξη γιατί τις υποδεικνύει η φύση, όπως ακριβώς κάνει και με τις απλές ενέργειες του νου (νόηση, πίστη) που δεν χρειάζονται διασάφηση και ορισμό⁴². Αυτή η θέση του τον οδηγεί στην υπερβολή και γράφει: «Περιφρονώ τη φιλοσοφία και αρνούμαι την καθοδήγησή της, ας κατοικείται η ψυχή μου από τον κοινό νου». Και συμπληρώνει πως η φιλοσοφία έχει τις ρίζες της στις «αρχές του κοινού νου» και από αυτές τρέφεται. Αν αποκοπεί απ' αυτές τις ρίζες, μαραίνεται και πεθαίνει. Οι αρχές του «κοινού νου» είναι παλαιότερες από τη φιλοσοφία. Αν η φιλοσοφία μπορούσε ν' ανατρέψει αυτές τις ρίζες θα θαβόταν κάτω από τα ερείπιά τους⁴³. Οι «λογικές αρχές» είναι προϋπόθεση της γνώσης της οποίας το περιεχόμενο δεν είναι αισθήματα και παραστάσεις, όπως δίδασκε ο Locke, αλλά «κρίσεις» (judgments), που όταν αναλυθούν, δίνουν αισθήματα και παραστάσεις⁴⁴. «Οι εξωτερικές αισθήσεις μας δίνουν την ιδέα του

39. TH. REID, *Works*, σσ. 182-186 (ειδικά 183) και I, σ. 130.

40. Αξίζει ν' αναφέρουμε ότι ο Reid εκτός από την έκφραση «κοινός νους», που είναι «τεχνικός όρος» για τη Φιλοσοφία του, αναφέρει και άλλους συνώνυμους όρους, γεγονός που καθιστά δυσχερή έναν μονοσήμαντο ορισμό του. Βλ. ΑΘ. ΓΑΥΚΟΦΡΥΔΗ ΛΕΟΝΤΙΝΗ, *Η γνωσιοθεωρητική θεμελίωση της Αισθητικής του Th. Reid* (διδ. διατριβή) (Βιβλιοθήκη Σ. Ν. Σαρπόλου, 69), Αθήνα 1988, σσ. 49-58, ειδικά 56.

41. TH. REID, *Works*, I, σ. 101.

42. Ό.π., σσ. 110-111.

43. Ό.π., σ. 101.

44. Ο Reid με τη θεωρία του για τις «αρχές του κοινού νου» σκοπεύει να απαξιώσει τη θεωρία που έχει διατυπώσει ο J. Locke περί της ψυχής ως «white paper» (Βλ. J. LOCKE, *Essay*, Book II, ch. I, έκδ. J. Wolton, ανατ. 1967). Αυτές οι «αρχές» είναι αξιώματα που οδηγούν από τη μια στη γνώση των πραγματικών ή κατά σύμβεβηκός αληθειών και από την άλλη στη γνώση των αναγκαίων αληθειών. Οι πρώτες, αυτές δηλαδή που οδηγούν στη γνώση των πραγματικών αληθειών, αφορούν στην εμπειρία. Ο Reid απαριθμεί και αναλύει δώδεκα (*Works*, I, σσ. 441-452). Αυτές με πολύ

χρώματος, του σχήματος, του ήχου και άλλων ιδιοτήτων του σώματος, πρωτευουσών ή δευτερευουσών ιδιοτήτων... Οι φιλόσοφοι θεώρησαν όλες τις αισθήσεις εξωτερικές και εσωτερικές σαν τα μέσα που προμηθεύουν το νου με ιδέες...». Αντίθετα, όπως ο ίδιος υποστηρίζει, «στην γλώσσα η «αίσθηση» δηλώνει πάντοτε κρίση. Ένας άνθρωπος της αίσθησης είναι ένας άνθρωπος της κρίσης. Καλή αίσθηση είναι καλή κρίση. Ανοησία είναι ό,τι είναι φανερά αντίθετο στην ορθή κρίση. Κοινή λογική είναι εκείνος ο βαθμός κρίσεως που είναι κοινός στους ανθρώπους με τους οποίους μπορούμε να συνομιλούμε και να κάνουμε συναλλαγές»⁴⁵.

Κριτήριο και μέσο της γνώσης είναι ο «κοινός νους» που είναι η βάση της βεβαιότητας για όλα, αντίθετα προς το σκεπτικισμό που αμφιβάλλει⁴⁶ για όλα. Με την τακτική που ακολούθησαν οι φιλόσοφοι, πιστεύει ο Reid, εννοώντας κυρίως τη θεωρία του J. Locke, δε μπόρεσαν να συμπεράνουν την ύπαρξη του εξωτερικού κόσμου και παρέμειναν στις παραστάσεις και τις σχέσεις μεταξύ των παραστάσεων. Στην περίπτωση αυτή η διαμεσολάβηση του «κοινού νου» λύνει το πρόβλημα. Για το περιεχόμενο και την ουσία του «κοινού νου» γράφει ο Reid:

συντομία είναι:

- 1) Κάθε πράγμα του οποίου έχω συνείδηση (I am conscious), υπάρχει. «Η συνειδητότητα (consciousness) είναι μια λειτουργία κατανόησης ιδιαίτερα δικής της μορφής γι' αυτό και δεν μπορεί λογικά να ορισθεί. Τα αντικείμενά της είναι παρόντες πόνοι μας, ευχαριστίσεις μας, ελπίδες, φόβοι, επιθυμίες, αμφιβολίες, σκέψεις μας κάθε μορφής με μια λέξη όλα τα συναισθήματα και όλες οι πράξεις και οι λειτουργίες του νου μας όσο είναι παρούσες. Θυμόμαστε αυτές όταν έχουν περάσει και ανήκουν στο παρελθόν» (ό.π., σ. 442).
- 2) Οι σκέψεις που συνειδητοποιώ είναι σκέψεις του εγώ, του νου μου, του προσώπου. Το εγώ μου παραμένει το ίδιο, παρά τη μεταβολή των σκέψεών μου. Το «εγώ» μου έχει την ίδια σχέση με όλες τις διαδοχικές σκέψεις μου.
- 3) Ό,τι θυμάμαι σαφώς, υπήρξε πράγματι. Η μαρτυρία της μνήμης είναι άμεση, όπως αυτή της συνειδητότητας.
- 4) Η προσωπική μας ταυτότητα και η συνέχεια της ύπαρξής μας πάει πίσω στο παρελθόν τόσο όσο θυμόμαστε κάτι σαφώς.
- 5) Όσα αντιλαμβανόμαστε σαφώς με τις αισθήσεις, υπάρχουν πράγματι και είναι όπως τα αντιλαμβανόμαστε. Αυτό είναι τόσο προφανές, ώστε δε χρειάζεται απόδειξη.
- 6) Έχουμε κάποιο βαθμό δύναμης πάνω στις πράξεις μας και στις βουλήσεις μας.
- 7) Οι φυσικές ικανότητες με τις οποίες διακρίνουμε την αλήθεια από το ψεύδος δεν είναι απατηλές.
- 8) Οι συνάνθρωποί μας με τους οποίους συναναστρεφόμαστε έχουν ζωή και νόηση.
- 9) Ορισμένες εκδηλώσεις του ανθρώπινου σώματος υποδηλώνουν ορισμένες σκέψεις και διαθέσεις του νου.
- 10) Η μαρτυρία και το κύρος των άλλων έχει κάποια σπουδαιότητα και αξία.
- 11) Υπάρχουν πολλά που εξαρτώνται από τη βούληση του ανθρώπου, η οποία είναι ως ένα βαθμό προβλέψιμη, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο.
- 12) Στα φαινόμενα της φύσης υπάρχει ομοιότητα ανάμεσα σ' αυτά που γίνονται τώρα και σ' αυτά που έγιναν πρωτότερα. Σημειώτεον πως ο Reid εξηγεί τη φύση με βάση αυτή την αρχή (βλ. *Works*, I, σσ. 236-240).

45. TH. REID, *Works*, I, σ. 421. Ολόκληρο το έργο δοκίμιο (*Essay*) των *Essays on the Intellectual Powers of Man* ο Reid το αφιερώνει στην «κρίση» (*judgment*) βλ. *Works*, I, σσ. 413-475.

46. Ο REID (*Works*, I, σ. 102) θεωρεί τον Πύρρωνα από την Ήλιδα ως πατέρα του σκεπτικισμού, ο οποίος διατύπωσε αυτή τη Φιλοσοφία στην τέλεια μορφή της. Δηλώνει πως τις πληροφορίες του για το φιλόσοφο τις αντλεί από τον Διογένη Λαέρτιο (IX, 68).

«Τούτο εμφανίζεται ως προφανές ότι αυτή η σύνδεση μεταξύ των αισθημάτων μας και η αντίληψη και η πίστη στα εξωτερικά όντα δεν μπορεί να παράγονται από τη συνήθεια, την εμπειρία, την αγωγή, ή από κάποια αρχή αποδεκτή από τους φιλοσόφους. Το αντίθετο είναι βέβαιο, ότι τα αισθήματα είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την αντίληψη και την πεποίθηση για την ύπαρξη των εξωτερικών όντων. Γι' αυτό, με βάση όλους τους κανόνες του λογικού οφείλουμε να συμπεράνουμε ότι η σύνδεση αυτή είναι το αποτέλεσμα της φυσικής μας σύστασης (constitution) και κατά συνέπεια πρέπει να θεωρηθεί ως αρχέγονη αρχή της ανθρώπινης φύσης (original principle of human nature)⁴⁷.

Υ. Συμπερασματικές διαπιστώσεις

Με βάση τα όσα μέχρι τώρα πολύ συνοπτικά εκθέσαμε μπορούμε να καταλήξουμε σε κάποια συμπεράσματα. Ο Reid έχει λεπτομερή και ακριβή γνώση της ιστορίας του σχήματος «πρωτεύουσες-δευτερεύουσες ιδιότητες». Γνωρίζει και δέχεται πως ο Δημόκριτος είναι ο ευρετής αυτού του σχήματος και αντιμετωπίζει με σεβασμό την προσφορά του στην Επιστημολογία. Όμως διαφοροποιείται έμμεσα από τις θέσεις του Αβδηρίτη χωρίς να κάνει κριτική σ' αυτόν, αλλά στον Locke και σε άλλους που υπήρξαν πιστοί οπαδοί των δημοκρίτειων απόψεων.

Η θέση αυτή του Reid υπαγορεύεται από τη μία μεριά από την ανάγκη να είναι συνεπής προς τη θεωρία του «περί κοινού νου»⁴⁸ και την προτεραιότητα των αισθήσεων στη διαδικασία της γνώσης, ενώ ο Δημόκριτος είναι επιφυλακτικός απέναντι στην αξιοπιστία των αισθήσεων, από την άλλη θέλει να απορρίψει το σκεπτικισμό, στον οποίον ασκεί κριτική, γιατί και αυτή η θεωρία με την καθημερινή της μορφή, που υποστηρίχθηκε από τον Hume⁴⁹, δεν συμφωνεί προς τη φύση του ανθρώπου και τις «πρώτες αρχές». Για να εξηγήσει, όμως, τη διαδικασία της λειτουργίας των αισθήσεων υιοθετεί τη δημοκρίτεια θεωρία των «άπορροδών». Παράλληλα διαπιστώνουμε ότι ο Reid διαθέτει μια ευρεία αρχαιογνωσία, που επιβεβαιώνεται από ένα πλήθος αναφορών που κάνει στα κείμενα του Αριστοτέλη,⁵⁰ των Πυθαγορείων, του Πλάτωνα, του Διογένη Λαέρτιου, του

47. TH. REID, *Works*, I, σ. 122.

48. Αυτόθι.

49. Για το σκεπτικισμό του D. Hume βλ. ενδεικτικά Ι. Γ. ΔΕΛΛΗΣ, «Η θέση του Πυρρωνισμού (Pyrrhonism) και του Αρχαίου Σκεπτικισμού στη θεωρία της γνώσης του D. Hume», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση* 6/16 (1989), σσ. 12-22.

50. TH. REID, *Works*, τόμ. Ι, «Of Common Sense», σσ. 421-426. Ο Sir WILLIAM HAMILTON, BART., επιμελητής έκδοσης και σχολιαστής των έργων του Th. Reid, έκδοση που χρησιμοποιούμε, στις Supplementary Dissertations αφιερώνει πολλές σελίδες (742-803) πάνω στο πρόβλημα: «Φιλοσοφία του κοινού νου ή οι πρώτες πίστεις μας θεωρούμενες ως έσχατο κριτήριο της αλήθειας». Αξίζει να θυμίσουμε ότι ο Reid έγραψε μια πραγματεία πάνω στα λογικά έργα του Αριστοτέλη με τίτλο *A Brief Account of Aristotle's Logic, with remarks* (*Works*, τόμ. ΙΙ, σσ. 681-713) όπου αναφέρει και τη σχέση του *Novum Organum* του F. Bacon προς εκείνο του Αριστοτέλη. Ο W. N. Thomson επιχείρησε να παραλληλίσει την «κοινή αίσθηση» του Αριστοτέλη (*Μικρά Φυσικά* 455a) με τον «κοινό νου» του Reid. Βλ. «Aristotle as a Predecessor to Reid's 'Common Sense'»,

Σέξτου Εμπειρικού.

Αυτό που έγινε φανερό με τις σύντομες αναλύσεις μας είναι ότι η δημοκρατία φιλοσοφία με οποιοδήποτε τρόπο ήταν παρούσα στις επιστημονικές εξελίξεις του 18^{ου} αιώνα που έζησε ο Reid και ασκούσε καθοριστική επίδραση στη διαμόρφωση των διαφόρων επιστημολογικών θεωριών.